

ÇİNGİZ AYTMATOV’UN “GÜN VAR ESRE BERABER” ROMANINA ÖN SÖZ*

Bahtiyar VAHABZADE
(Yayıma hazırlayan: Yavuz AKPINAR)

Ğırğızstanın ħalg yazıçısı Çingiz Aytmatov müasir dünyanın en ħüdretili söz ustalarındandır.

Onun her yéni eseri yalnız ħırğız edebiyatında déyil, dünya edebiyatında bir hadise kimi seslenir [bir olaya dönüŧüyor] . O, en adi [basit, sıradan] heyat hadiselerini béle [bile] ħlobal seviyyeye ħaldırmaħı bacaran [bile küresel bir seviyyeye yükseltmeyi başaran] senetkardır. ħüdretili yazıçı tesvir étidyi bütün hadiselerin özünü déyil, felsefesini, mahiyetini görür ve gösterir. Onun eserlerinde bezen en adi mesele Güneŧ damlada eks olunan [güneŧin damlada yansıması] kimi ümumdünya meselesi seviyyesinde ħötürölür [seviyyesinde ele alınıyor]. Buna göre de o, yalnız öz ölkesinde déyil bütün dünyada maraħla [ilgiyle] ħarŧılanır. Bununla beraber o, ilk nöbde, öz ölkesinin, öz ħalgının ve öz zamanesinin oħludur. Ekser eserlerini rus dilinde yazmasına baħmayaraħ, onun bütün obrazları [tipleri], psihologiyası ve tebieti étibarile, tepeden dirnaħa ħeder ħırğızdır. Çünkü onun eserlerinde ümumdünya problemleri ħırğız heyatından ve ħırğız tebietinden kéçib ümumileŧir. Buna göre de Ç. Aytmatov indi dünyada en çoħ oħunan ve sévilen yazıçılardan biridir ve belke de birincisidir.

* * *

Yazıçının Azerbaycan oħucularına teħdim olunan kitabına “Esreden uzun ħün”, “Deniz kenarı ile ħaçan Alabaŧ” ve “Aħ ħemi” adlı üç eseri daħil édilmiŧdir.

Dünya edebiyatında éle eserler var ki, onlara hansı [hangi] terefdan yanaŧsan, orda böyük bir me’na, fikir ve derin hikmet görür, tehليلi hardan [nereden] başlayacaħını bilmirsen. Béle eserleri açmaħ çoħ çetin olur. Çünkü ħördüyün böyüklüye, ħözelliye ve derinliye héyret, onları soyuħ mühakime ile tehليل ve izah étmeye imkan vérmir. ħözelliye ve böyüklüye héyretin özü dilsiz, izahsız, tehليل déyilmi? Böyük Füzulimiz démiŧken:

* Çengiz Aytmatov’un bu eserinin Azerbaycan Türkçesi neŧrine (Bakı, Yazıçı Neŧriyatı, 1987) Bahtiyar Vahabzade’nin yazdıħı “Ön Söz”dür.

*Héyret, éy büt, suretin gördükde lal éyler meni,
Sureti-halım gören suret-heyal éyler meni.*

Ç. Aytmatovun eserleri hemişe meni héyretlendirmiş, onlarda bir insan kimi meni de narahat [huzursuz] édib düşündüren fikirleri, duyguları tapmışam [bulmuşum].

“Esreden uzun gün” romanı bu büyük yazıcının en kamil, en müdrik [bilgece] eserlerindendir. Bu eserde en küçük détalıdan [detaydan] tutmuş éyhama [ihâma], en balaca bir işareden tutmuş adi nöğtelere gider [noktalara kadar] her şey evvelceden düşünölmüşdür. Béle ki, ilk sehifelerde o gider de nezeri celb étmeyen ve belke sene ehemiyetsiz görünen bir éyham ya détal o biri sehifelerdeki zeruri bir détalıa, yañud fikir akkordu ile tamamlanır. Yalnız onda başa düşürsen [anlıyorsun] ki, ilk sehifelerde sene ehemiyetsiz görülen détalın, yañud éyhamın ne gider büyük ehemiyeti varmış.

Bu eserde müellif “Bir günde esri” yaşayan müdrik [bilge] adamların taléyini mehek [talihini mihenk] daşına vurur, onları zamanın dolaylarından kéçirib hamını düşündüren suallara cavab ahtarır [arıyor]. Müellifin özünün dédiyi kimi, eserin esas géhremanı Yédigéy “adi, teii insandır, ancağ dünya bélelerinin hesabına yaşayır [böyleleri sayesinde yaşıyor]. Gelben zehmetkéş [emekçi] olan bu adam özü-özüne suallar vérir. Ancağ dünyada éleleri de mövcuddur ki, onların bütün suallara hazır cavabları var”.

Bélelerinden görñmağ lazımdır. Her suala hazır cavabı olanlar düşünmek gabiliyetinden mehrum, standart gelibler [kalıplar] çerçevesinde yaşayan robotlar, mahiyetini derk étmeyi melum fikirlerin carcıları [propogandacısı], guru emrlerin gül tebietli icracılarıdır [köle yaradılışlı uygulayıcısı]. Bu eserde Sabitcan béle mügevvaların ümumleşmiş obrazıdır [Sabitcan böyle kuklaların genelleştirilmiş tipidir].

Yédigéy ve Sabitcan garşı-garşıya göyulmuş obrazlardır. Yédigéyin orta savadı [eğitimi] da yoñdur. Özü kimi danışığı da adidir [konuşması da basittir], sadedir. Lakin bu adi danışığıda gırğız halğının éposu olan “Manas”dan gelme bir hikmet ve derin heyat tecrübesi var. O, her sözünde özünü ifade edir, öz düşündüyünü déyir. Buna göre de o, adiliyinde géyri-adi titanik bir obrazdır [karmasık, çok yönlü bir tiptir].

Sabitcan ise ali kurslarda oñumuş [yüksek tahsilli], her şeyden heberi olan, müasir informasiya ile béynini doldurmuş, melumatlı bir vezife adamıdır. Lakin o, melumat yükü altında öz menliyini itirmiş [benliğini kaybetmiş], melum, şablon fikirlerin güluna çevrilmiş [kölesi olmuş] her şeyden heberi olsa da, özünden heberi olmayan ferdiyetsiz, şehsiyetsiz bir bürokratdır. Yédigéy adiliyinde géyri-adidirse, Sabitcan özünü géyri-adi, “mühüm adam” kimi göstermeye çalışan adi bir defterçana şiçanıdır [büro faresidir].

Halğın tarihini yaşadan Nayman ananın yatdığı Ana Béyit gebiristanlığının dağıdılacağını eşiden Yédigéy buna dözmür [katlanamıyor], vilayet merkezinde mühüm vezifede çalışan Sabitcandan hahiş [rica] edir ki, bu meseleni yuñarılara çatdırsın [yukarı makamlara ulaştırsın], tarihin mehv olmasına imkan vérmesin. Sabitcan buna étına étmeden [aldırış etmeden, değer vermeden] déyir:

- Béle işlerin mene ne dehli [beni ne ilgilendirir]... benim ailem, uşağlarım ve

vezifem var. Men küleyin eksine géde bilmerem [rüzgarın tersine gidemem]. Birce zengle [sadece bir zile basarak] ardımdan vurub meni atarlar çöle [dışarıya atarlar].

Yédigéy ona çoh gözél cavab vérir:

- Görünür, sen ancağ ardını güdür, ardınla yaşayırsan [kendi çıkarını düşünüyor, çıkarın için yaşıyorsun].

Yalnız öz şeşsi me'naféyi [çıkarı] ve ailesinin rahatlığı namine yaşayan Sabitcan kimi savadlı tuféyliler [eğitilmiş asalaklar] üçün Vetenin ve halgın tarihi de, taléyi [talihi] de bir kibrit çöpü géder ehemiyetli déyil. Onlar Veteni de, halğı da, bu vetenin tarihini de, taléyini de öz rahatlıg ve seadetlerine gurban vérmeye hazırdılar.

Yuharıdaki söhbetde savadsız demir yol gözetçisi [bekçisi] Yédigéy öz şeşsi düşünceleri ve özünemeşsus ferdiyyeti ile göylere galdırılır [çıkartılıyor], savadlı ve mövgé [mevki] sahibi Sabitcan ise öz eğıdesizliyi [dünya görüşünden yoksunluğu, ülküsüzlüğü] ve şerefsizliyi ile yérin tekine éndirilir [yerin dibine batırılıyor]. Eser boyu [bütün romanda] Yédigéyi insaniyyetin zirvesinde, Sabitcanı ise géyri-insaniyyetin ve géyretsizliyin çamurluğunda görürük.

* * *

Gazanğapın ölümü, Yédigéyin merhum baredeki [hakkındaki] düşünceleri, Sabitcan başda olmağla, övradların mateme gelişi, defne hazırlıg, Abutalıbın faciesi, Zerifenin merdliyi, insan yaddaşının öldürülmesine dair Mangurt efsanesi, méyitin [cenazenin] Ana Béyit gebiristanlığına burahılmaması, Yédigéyin buna étirazı ve duası ile paralél BMT-nin [Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın] teşebbüsü ile dünyada ilk defe yaranmış géyri-herbi teyyare [yapılmış sivil uçak] daşıyan gemiden Sovét ve Amérika dövletlerinin yeni énérgi éhtiyatları tapmağ [kaynakları bulmak] üçün kosmosa birge ékspédisiyası [uzayda birlikte keşif seyahati], iki zidd ölke kosmonavtlarının [astronotlarının] başga planétinden [gezegenden] Yér planétine müracietleri ve s... ilk bahışda adama éle gelir ki, bütün bunlar bir-biri ile elagesi olmayan mücerred ehvalatlardır [soyut olaylardır]. Lakin müellifin tesvir étidiyi hadiselerle felsefi bahışının mahiyyetine varanda ilk anda bir-birine zidd görünen Yérle kosmosun mahiyyetindeki vehdet kimi bir-birine zidd hadiselerin de mahiyyetindeki vehdeti görürük.

“Lésnoy-Ğrud” planétinden [Orman Göğüslüler gezegeninden]¹ Yére müraciet éden Sovét ve Amérika kosmonavtlarının gözleri ile Yére, yérde baş véren hadiselerle bağa bilsek... müellifin meğsedi ve démek istediği metleb [şey] bize aydın olar.

Bir-birine zidd olan dünyagörüşlerine malik kosmonavtlar kosmosa éyni meğsed üçün - İKS planétinin énérgi éhtiyatlarından [kaynaklarından] istifade yollarını öyrenmek üçün galhmışlar [uzaya çıkmışlar]. Bu meğsed éyniliyi onları birleşdirmiş, kosmosda ise Yérin me'naféyinden daha büyük, fövgebeşer meğsed [dünyanın yararlarından daha büyük amaç] - kenar Güneş sisteminde mövcud olan sivilizasyonu öyrenmek arzusu onları biri-birine daha da yahınlaşdırmışdır. Yérdeki hırdalıklardan [dünyadaki ufak tefek işlerden] çoh yükseye galhmış bu fövgebeşer [insan üstü] insanlar Lésnoy-Ğrud planétinden Yére bahanda [bakınca] yérdeki çekişmeler, müharibeler, milletlerin ve tek-tek adamların bir-birile edaveti [düşmanlığı], kini,

¹ “Lésnoy-Ğrud planéti” Türkçe tercümede “Orman Göğüslüler gezegeni” olarak verilmiştir.

nifreti, onlara ne geder gülünc ve éybecer görünür [çirkin görünüyor]. Lésnoy-Grud planétine géderken kosmonavtların Yére [dünyaya] yazdıkları mektubdaki bu sözlere diggét yétirek: "Burdan yére baħanda bize éle gelir ki, yerde yaşıyan bütün insanlar bizim bacı ve ğardaşlarımızdır, biz onlarsız héç neyik [hiçbir şeyiz]. Lakin biz onu da bilirik ki, eslinde, yerde béle düşünmürler [aslında, dünyada böyle düşünmüyorlar]".

Bu heğiğeti oħucuya eyani olaraq çatdırandan [ap açık bildirdikten] sonra müellif bizi "Niye béle olmalıdır?" sualı etrafında düşünmeye çağırır. Yér sakinleri fantastik Lésnoy-Grud planétinde olduğu kimi, eğide ve fikir ayrılıĝlarının fövgüne ğalħa bilmezmi? [ayrılıklarını bir kenara bırakamaz mı, onların üstesinden gelemeyebilir mi?]. Bu ğlobal düşünceler seviyyesinde yazılmış eseri vereĝledikce oħucunun gelbinde fikir dalınca [ardınca] fikir, sual dalınca sual doğur [doĝuyor]. Bu suallar ise yerle göyün, torpaĝla fezanın ğarşılaşmasından doğan fövĝelbeşer, fövĝeldünya [insan üstü, dünya üstü] duyĝuların, arzuların ifadesidir. Maraĝlı burasıdır ki, yerde baş véren bir hadiseni tesvir étdiyen sonra yazıcı yeni fesilde kosmosa ğalħır [uzaya çıkıyor], sanki yuħarıda tesvir étdiyi hadiseye müharibe ve edavet ne olduĝunu bilmeyen Lésnoy-Grud sakinlerinin gözü ile baħıb, bu hadiseye onların düşünce terzi ile ĝiymet vérir ve bütün bunlara teessüflenir. Aħı, Lésnoy-Grud planétinde kosmonavtlar gördüklerine inana bilmir [asla inanamıyor] ve yére béle bir melumatla müraciet édirler: "Onların heyat terzi bizim yer stéréotip düşünce terzimize o geder ziddir ki, bizim aĝlımız onları derk étmeye ğabil déyil". Ona göre ki, "Onlar dövletin, silahın ve müharibenin ne olduĝunu bilmirler. Dövlet zorakılıĝı [zorbalıĝı], müharibe kimi mübarize vasitesi haĝında onların tesevürü béle [bile] yoħdur".

Bununla beraber, orda da mühtelif milletler ve étnik ĝruplar yaşayır.

Lésnoy Grudlular, Yerle elaĝe saħlamaĝ [ilişki kurmak] arzusundadırlar. Lakin onlar "çaĝırılmamış ĝonaĝ" olmaĝ istemirler. Çünkü onlar zorakılıĝın [zorbalıĝın] ne olduĝunu bilmir. Buna göre de kosmonavtlar yerden icaze [izin] isteyir: "Yérdeki çek-çéviri [dünyadaki çekişmeleri, tartışmaları], ğalĝların ve dövletlerin bir-biri ile düşmençiliyini [düşmanlıĝını] bildiyimiz halda, onları bütün beşeriyet adından [insanlık adına] Planétimize devet étmeye bizim haĝĝımız varmı? Size yalvarırĝ, edaveti ve reĝabeti bir kenara atın, bu meseleni BMT-de hell edin...". Ona göre ki, "biz onların tecrübesinden öyrenib öz heyat terzimizde dönüş yarada bilerik".

Oħucu da ister-istemez bu müraciet etrafında düşünmeli olur: Biz planétimizde bu dönüşü yarada bilerikmi? Daha doğrusu, planétimizde bunun için esas varmı? [bu iş için zemin veya ihtimal var mı?].

Müellifin cavabı müsbetdir. Çünkü, yerde başĝasının torpaĝına sahib olmaĝ éşĝile yaşıyan juan-juanlarla, Mangurta çévrilmiş Taksınbayév ve Sabıtcan kimi möhtekirlerle [vurguncularla], başĝasının hoş güzeranına dözmeyen [mutluluĝuna, güzel yaşayışına tahammül edemeyen] müfettiş ve Ebilovlarla yanaşı, [birlikte] başĝasının derdini öz derdi kimi yaşıyan, özgesinin gem yükünü öz çiyinde [omuzunda] taşıyan, heyatın derin ğatlarını göre bilen Gazanĝap, Yédigéy, Ukubala kimi böyük tebietli, Abutalıb ve Zerife kimi zerif insanlar da mövcuddur. Dünya yalnız béle adamların hésabına milyon illerdir ki, yaşayır ve gözelleşir. Béle böyük ürekli insanlar bizi insanlıĝa ve gözelliye çağırır. Hem de ona göre ki, insan zekası her şeye ğadirdir.

* * *

İnsan zekasının güdreti... Bu hağda ne geder eserler, yaranmış, güzel sözler déyilmiştir. Bu yaranan eserler, déyilen sözler ve aforizmler de insan zekasının güdretini nümayiş étdirmirmi? Yérdeki çekişmeler mübarizeler, müharibeler, edavetler birinin diğeri özerindeki üstünlüyünü sübut [ispat] étmek için déyilmi? Güclünün gücsüz özerindeki hakimlik éhtirası torpağ uğrunda mübarize ve müharibelere sebep olur. Bu nögtede gücsüzün güçlüye étirazı, üsyanı başlanır [başlıyor]. Güclü cismani gücüne, gücsüz ise menevi gücüne, ye'ni hağğına, edaletine güvenir. Güclü cismen ne geder güçlü olsa da, hağlı olmadığından cismani gücü menevi gücü karşısında keserden düşür [etkinliğini kaybediyor], géc-téz meğlubiyete uğrayır. Bu, zamanın ve tarihin pozulmaz ganunudur. Bu ganunun hökmü ile çoğ-çoğ impériyaların dağılıb mehv olduğunu bildiyinden güçlü, ilk növbeye, gücsüzün menevi silahını - onun düşünme gabiliyyetini, zekasını, béynini elinden almağa çalışır, yalan ve uydurmalarla onun béynini yéyib, heğiğeti ondan gizletmeye can atır.

Hele min il [yıl] bundan evvel büyük İran şairi Firdovsinin “Şahname” épopéyasındaki efsaneye göre, ganiçen, zülmkar [kan içen zalim] Zühhakın çiyinde [omuzunda] biten ilanlar ancağ gençlerin béynini yéyib yaşayarmış. Büyük şair hele o zaman démek isteyirmiş ki, zülmün yaşaması için mütleg [mutlaka] béyinler yéyilmeli, insanın düşünmek gabiliyyeti onun elinden alınmalı imiş:

*Tarihden melumdur bu ki, her kese
Hemişe [her zaman] izlemiş yalan doğrunu.
Zülm béyinleri yéye bilmese,
Béyinler, ağıllar yéyecek onu.*

İnsan cismen mehkum édilse de, eger düşünme bilirse, o, bu gün de olmasa, sabah öz hağğı uğrunda mübarizeye galhmalıdır [mücadeleye başlamalıdır]. Çünkü, hağğını derk éden gül, artığ gül déyil, üsyançıdır. Bu büyük heğiğeti başa düşdüyünden [anladığından], hemişe hakim me'nen güçlü mehkumun düşüncesine, fikrine hücum çekir, onu yoh étmeye çalışır.

Ağıl [akıl] özerine hücum! İnsanı düşünmeye goymamağ [insanın düşünmesine fırsat vermemek], şehsiyyeti ve ferdiyyeti öldürmek! Bağ, budur dünya ağalığı uğrunda mübarize aparan her cür [türlü] impérializmin en keskin silahı! Bu fikir “Esreden uzun gün” romanında da, Firdovside olduğu kimi, efsane şeklinde öz eksini tapmıştır [efsane olarak yansımıştır].

Efsaneye göre juan-juanlar Sarı özeyi işğal édenden sonra, ilk növbeye, yerli ehalinin meneviyyatını - tarihini, yaddaşını mehv étmeye başlayır. Bununla da onları yalnız bu güne bağlayır, heyatlarının bu günden başladığını aşılabilir, köklerini gaziyyib onları kökten, soydan mehrum édirler. Bundan sonra sarıözekliler müti gula [muti köleye] - mangurda çevrilir. Bu barede [konuda] romanın ön sözünde müellif yazır: “İnsanlar bir-birine garşı dözümlü [tahammüllü] ola biler. Amma onlar éyini cür [aynı şekilde] düşünme bilmez. Bununla da onlar öz insanlığ leyağetini sahlıyab [koruyup] insan olaraq galarlar. İnsanı öz ferdiyyetinden mehrum étmek en gedim dövrlerden bu yöiy geder dünya ağalığı arzusu ile yaşayan impérialist siyasetinin neticesidir. Yaddaşdan mehrum édilmiş, öz halğının tarihi tecrübesini yadırgamış [tecrübesine yabancılaşmış] insan tarihi inkişafdan kenarda galar, yalnız bu günle yaşaya biler”.

Gelme [işgalci, istilacı] juan-juanlar onlara müğavimet gösteren gençlerin başına deve derisi géydirir, deri güruduğca başı sıhırb kıçildir [küçültüyor], béyindeki yaddaşı [hafızayı] öldürür, insanı düşüncesiz bir gula - işçi güvvesine çevirir. Bu müdhiş ezabdan sonra Mangurt adlanan bu gul, öz adını, ata-anasının adını, hansı gebileden [hangi kabileden], hansı soydan olduğunu unudur, bir sözle, insanlığı leyağətini itirir [kaybediyor], ağası [efendisi] için tehlikesiz bir köle olur. Mangurt el tulası [süs köpeği] kimi, ancağ sahibinin emrlerini yerine yétirir.

Övladının Mangurta çevrildiğini [dönüştüğünü] eşiden Nayman Ana onu tapır [buluyor], ne geder çalışırsa, özünü doğmaca balasına [kendi çocuğuna] tanıda bilmir.

- Sen meni tanıyorsan?

Mangurt "yoh" déye başını bulayır [başını sallıyor].

- Senin adın nedir?

- Mangurt.

- Seni indi béle çağırırlar. Bes [pekiyi], evvelki adını hatırlamırsan? Öz adını yadına sal [hatırla]... Bes, atanın [babanın] adı nedir? Sen özün kimsen? Hansı gebiledensen? Çalış, yadına sal.

Mangurt héç bir şeyi hatırlaya bilmir. Bu zaman ana ellerini göye galdırıp feryad çekir:

"İnsanı doğma torpağından ayırmağ, var-dövlətini elinden almağ olar. İnsanın yaddaşını elinden almağ cezasını kim düşünmüş? Éy ulu tanrı, eger sen varsansa, insana bu zülmü néce reva bildin?"

Nehayet, juan-juanların gösterişi ile [buyruğuyla] Mangurt-Yolaman öz anasını oğla vurub öldürür.

Beli [evet], tarih boyu hemişe işgalcı gelmeler [yabancılar] yerlinin anasını yerlinin öz eli ile öldürmeyi özlerinin hükmanlık vasitesi seçmişler. Yerlinin anasını onun öz elile öldürmemişden [öldürmeden] evvel onun düşüncesinin, yaddaşını öldürür, onu özünden ayırırlar. Çünkü tarihi, yaddaşı öldürmek, halgın özünü öldürmeye, mehv étmeye bir hazırlıdır. Nayman Ananın defn olduğu yer Sarüzek sehrasında Ana Béyit adlandırılır.

İndi él [halk] ağsağğalı Gazanğapı Nayman Ananın yatdığı mügeddes Ana Béyit gebiristanlığında defn étmeye getirirler. Halgın tarihini yaşadan bu gebiristanlık ise artığ meftil hasara alınmış [dikenli telle etrafi sarılmış], dağıdılmağa mehkum edilmiştir.

Burada da yaddaşın, tarihin, keçmişin mehv édilmesi meselesi! Buna göre de Gazanğapı tarihe çevrilmiş [tarihe dönüşmüş] Ana Béyitte defn étmeye icaze [izin] vermeyen, öz dilinde danışmağ istemeyen, keçmişine bigane olan, tarihini unudan Tağsinbayéve Yedigéyin nifretle "Mangurt" démesi, yuğarıda danışılan [söylenilen] efsanenin felsefe ve heyati me'nasını tamamlayır.

Marağlı burasıdır ki, eserin esas obrazlarından [kiplerinden, karakterlerinden] biri olan Abutalıb da hatire-tarih yazdığına göre müfettiş ve Ebilov kimi Mangurt tebietli adamlar terefinden mehv édirir.

Abutalıbın yazdığı defterlerde halğ mahnıları [türköleri] ve efsanelerinin toplanması da éyni metlebe - tarihin, yaddaşın görünmesine hidmet édir. Halğın yaşaması için onun tarihinin -menevi yaddaşının ne geder büyük ehemiyete malik olmasını [ne kadar büyük önem taşıdığını] müellifin her épizodda mühtelif vasitelerle tekrar étmesi de tesadüfi déyil. Bu épizodlardan birini yada salağ [hatırlayalım]: Nayman Ana oğlunun yaddaşını oyatmağ için ne geder çalışırsa, bir şey çılmır. Nehayet, oğlunun başını dizi úste göyub ona halğ mahnısı - layla [ninni] déyir. Layla Mangurdun hoşuna gelir, “onun kütleşmiş sifetinde [aptallaşmış yüzünde] ilğ bir işarti [parıltı] ve canlanma” yaranır.

Müellif bununla démek isteyir ki, neğme kökden, kéçmişden gelen ses olduğuna göre mehv édilmiş yaddaşı béle gımıldatmağ gücüne malikdir. Tesadüfi déyil ki, Abutalıb da hatire defterinde “neğmeleri kéçmişden heberler” adlandırır.

Bélelikle, tarih ve yaddaş, éyni zamanda, bunları yaşadan halğ neğmeleri ve efsaneler, bir sözle, halğın menevi dünyası eserin gehremanına çevrilir.

Abutalıbıla Zerifenin faciesi ise eserde ayrıca bir roman tesiri bağışlayır. Abutalıbın faciesi bir mehek [mihenk] daşı kimi, Zerifeni ve Yédigéyi sınağdan çıkarır, onların bütün insani kéyfiyetlerini imtahana çekir [sınavdan geçiriyor]. Biz bu sınağda Zerifeni hem övlemlerinin garşısında öz borcunu [sorumluluğunu] derk éden ana, hem de günahsız mehv édilmiş erinin hatiresini şehsi hisslerinden üstün tutan sedağetli gadın kimi görürük. Zerifenin Yédigéye bağışladığı şal, Yédigéyin hissini başa düşdüyunü [anladığını] ve bu hisslerle bir gadın kimi bigane olmadığını sübut édirse, ona bildirmeden ocağını terk édib Boranlıdan baş götürüb [başını alıp] gétmesi halğın en’enesinden gelen ocağa sedağet hissini gösterir.

Bélelikle, gadınlığ ismetini goruyub sahlaması, halğının gedim en’enesine sedağeti Zerifeni gehremanlığ pyédéstalına galdırır [şeref kürsüsüne çıkartıyor]. Burda da tarih ve yaddaşın görünmesi meselesi özünü güsterir.

Yérde baş véren [olup biten] bütün bu hadiselere yuğarıdan bağan yazıcı, éle bil [sanki], yérin derdlerine ağı déyir [ağıt söylüyor] ve bizi daha büyük duyğulara, yüksek ve héyirşah amallara, bir-birimizin derdine ortağ olmağa, hadiselere özü kimi yüksekden bahmağa çağırır. Bu nögtede yazıcı planét seviyyesinde düşünür, küçük bir razyéd [tren istasyonu] olan Boranlının derdini dünyanın derdi kimi ümumileşdirir. “Téatr” jurnalının emekdaşı [çalışanı] ile müsahibesinde (1985) Ç. Aytmatov gösterir ki, yazıcı öz yağında govruılmamağ için milli istek ve arzuları beşeri seviyyeye galdırmalı, bütün insanlığı düşündüren büyük idéallarla yaşamağı bacarmalıdır [becermelidir, başarmalıdır].

“Gün var, esre beraber” eserinde yazıcı bir terefdin kosmosu feth éden insan zekasının güdretini algışlayır, ikinci terefdin bu fütuhatin hansı [hangi] gurbanlar hésabına başa geldiğini [gerçekleştigini] düşünür ve bizi de bu problém etrafında düşünmeye çağırır. Düşünmeli olursan: kosmosu feth étmeye gadir olan insan zekası Boranlı razyédindeki adi [basıt] su problémını hell étmekte niye aciz olmalıdır?

* * *

Çingiz Aytmatov obrazlarının ekseriyyeti tragik veziyyetlere düşür ve bu veziyyetlerde sınağdan kéçirilir. Marağlı burasıdır ki, bu obrazlar düşdükléri çıılmaz

veziyetlerde béle [bile] yéne insan olaraq ғалır, eғлағи кéyfiyetlerini сағламағи бакарлар [koruyabiliyorlar]. Bu me'nada onun "Deniz kenarı ile ғаçан Alabaş" ve "Aғ gemi" povéstleri һүsusi ehemiyete malikdir.

Müellifin yazdığına göre, bu eserin süjtini ona Nivh halğının yazıçısı Vladimir Sanki danışmışdır [söylemiştir, anlatmıştır]. Aytmatov süjétdeki macera éléméntini kenara atmış, adamların menevi dünyasını, eғлағи кéyfiyetlerini, ölüm ғarşısındaki даһили heyecanlarını ön plana çekmişdir.

Bu, béle de olmalıdır. Çünki esl edebiyat, hadisesinin tesvirini déyil, insanın iç dünyasının, даһили heyecanlarının tesvirini vérmelidir.

Yéddi yaşlı uşағ, atası, atasının emisi ve babası ile denize - balıғ ovuna çıһır, dumana düşür [sise yakalanıyor], istіğameti itirirler. Bu, adi bir ehvalatdır [basit bir durumdur]. Lakin yazıçı bu facievi veziyetden һilas olmaғ [kurtulmak] üçün ümidini itiren bu adamların ғelbine, iç dünyalarına seyahete çıһanda böyük edebiyat yaranır. Bu veziyetde, ye'ni heyatın en böyük sınağı olan ölüm astanasında [eşiğinde] her kesin yalnız özünü déyil, o birisini düşünmesi, onları insan olaraq сағlayır. Yazıçı bizi insanların bu fedakarlıғ hissine inandıranda biz bu böyüklük ғarşısında secdeye gelir, özümüz de даһilen böyüyür ve yükselirik.

İçmeli suyun ғurtarmaғ [içme suyunun bitmek] üzre olduғunu bilen baba növbesi çatanda [sırası geldiğinde] öz su payını içmir, o birileri onu ne ғeder dile tutursa da, redd édir, onları yuhuya vérib, yéddi yaşlı nevenin namine [torunu için] ғeçe özünü denize atır.

Başғasının yaşaması üçün özünü ғurban vérmek! Budur insanın en ali кéyfiyeti! Bu barede fransız yazıçısı K. Prévo "Humanité" ғезétinde yazır: "Hem Kiriskin, hem de Sultanmuradın atalarına münasibetinin esasında konflikt [çatışma] déyil, eksine, menevi birlik durur. Bu кéyfiyet ise fransız edebiyatına tamamilе yaddır".

Prévonun dédiyi bu кéyfiyet ғırғız milli en'enesinden, "Manas" dastanından gelir.

Éyni zamanda, Ç. Aytmatov bir yazıçı kimi, heyatın işıǵlı tereflerini böyütmeyi, éybecerliyi [çirkinliğı] ғözelliyin, alçaǵlığı yükseклиyin kölgesi altında ғöstermeyi daha üstün tutur. Ruhen bir-birine çoh yaһın olan bu eserleri oһuyandan sonra düşünmeli olursan: heyatın davamı namine öz heyatından kéçen bu adamları yétirmiş [yetiştirmiş] bu dünya Sabitcan kimi alçaǵların varlıǵına néce döзür [nasıl katlanıyor]?

Bir sözle, "Deniz kenarı ile ғаçан Alabaş" ve "Aғ gemi" povéstlerinin her biri insan fedakarlığı ve insan böyüklüyü haǵında bir poémadır.

"Derin ғatlara işıǵ", Bakı, 1986.